

Gevaş'ta Selçuklu Dönemi'ne Ait Olduğu Düşünülen Kayıp Kümbetin Muhtemel İzleri*

Possible Traces of the Lost Tower Dome Tomb in Gevaş, Thought To Be From the Seljuk Era

Resul YELEN**

Öz

Tarihî yapılarda tercih edilen inşa ve süsleme malzemeleri dönemin yapı geleneğini ve mimarlıktaki toplumsal beğenileri gösterebilmektedir. Ayrıca savaş, göç ve deprem gibi toplumsal yaşamı derinden sarsan olayların izleri de yine yapıların mimari özelliklerinden ve kitabelerdeki ifadelerden anlaşılabilir. Van Gölü'nün kıyısında bulunan Gevaş İzzettin Şir Camii bölgedeki Orta Çağ Türk-İslam mimarisinin önemli yapılarından. Osmanlı döneminde kuzeyine medrese eklenmesiyle külliye dönüşen eserin duvarları üzerindeki izlerden ve restorasyon raporlarından uzun yıllara yayılan bir onarım süreci geçirdiği anlaşılmaktadır. Fakat bu yenileme çalışmaları bazı soruları da beraberinde getirmiştir. Mihrap önü mekânının doğu duvarında yer alan mezar anıtı kitabeli, iç mekân ve cephelerde bulunan madalyon süslemeler ile bordür düzenlemelerinin başka bir yapıya ait olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca duvarlarda mezar taşı kullanıldığı görülmektedir ve bu taşlardan bir tanesinin üzerinde kandil motifi bulunmaktadır. Bu kitabe ve devşirme malzemelerin hangi yapıdan getirilmiş olabileceğinin bilinmesi ve mimari parçaların ikinci kullanımına sebep olan olayların tespiti Gevaş'taki Selçuklu mimarisinin bilinenden daha önceki dönemleri olduğunu ortaya koymaktadır.

Bu çalışmada Gevaş İzzettin Şir Camii ve Medresesi'nde devşirme malzeme olarak kullanılan kitabe, mimari taş plastikler ve mezar taşları incelenmiş ve yakın bölgedeki eserlerle karşılaştırılması yapılarak Selçuklu zamanına ait kayıp bir kümbetin izleri araştırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Selçuklu Mimarisi, Gevaş, İzzettin Şir Camii, Kümbet, Taş Süsleme

Abstract

The construction and decoration materials preferred in historic buildings can reveal the building tradition of the period and the social tastes in architecture. In addition, the traces of events that have deeply shaken social life, such as war, migration and earthquakes, can be understood from the architectural features of the buildings and the expressions in the inscriptions. The Gevaş İzzettin Shir Mosque on the shore of the Lake Van is one of the most important structures of medieval Turkish-Islamic architecture, and a madrasah was added to its north during the Ottoman period. Traces on the walls of the mosque and restoration reports indicate that it has undergone a restoration process over many years. These renovations have raised a number of questions. The tomb inscription in the harim, the medallion decoration on the walls and the border arrangements are thought to belong to another building. In addition, tombstones were used on the walls, one of which has a lamp motif. Knowing the building from which these inscriptions and materials

* Bu çalışma 27. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu (25-28 Ekim 2023 Samsun)'nda "Gevaş'ta Selçuklu Çağı'na Ait Kayıp Kümbet'in İzleri" ismiyle sözlü bildiri olarak sunulmuş, yeni veriler ve bilgilerle geliştirilerek makaleye dönüştürülmüştür.

** **Sorumlu Yazar:** Resul Yelen, (Dr. Öğr. Üyesi), İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Sanat Tarihi Bölümü, Türk ve İslam Sanatı Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye, e-posta: resulyelen@hotmail.com, ORCID: 0000-0001-7606-4025

Atf: Yelen, Resul. "Gevaş'ta Selçuklu Dönemi'ne Ait Olduğu Düşünülen Kayıp Kümbetin Muhtemel İzleri." *Art-Sanat*, 22(2024): 1-29. <https://doi.org/10.26650/artsanat.2024.22.1478905>

were taken and determining the events that led to the second use of architectural pieces, reveals that Seljuk architecture in Gevaş has earlier periods than known.

In this article, the inscription, architectural stone plastics and tombstones used as spolia in Gevaş İzzettin Shir Mosque and Madrasah are analysed and compared with the monuments in the nearby region and the traces of a lost tower dome tomb from the Seljuk period are studied.

Keywords: Seljuk Architecture, Gevaş, İzzettin Shir Mosque, Tower Dome Tomb, Stone Ornament

Extended Summary

Although the studies on construction materials and construction techniques have increased in recent architectural history research, they have not yet reached a developed level. The plan and space arrangements of historical buildings provide information about the level of architectural development of the period in which they were built. The ornamentation programs in the buildings show the reflections of the understanding of aesthetics and beauty. The construction and decoration materials used in the structures provide information about the geography and geoscience of the region. The simplicity or diversity of the use of construction and decoration materials in historical buildings reflects the architectural understanding of the region where the building was constructed. Another notable feature is the use of spolia. Due to the expedient procurement and straightforward applicability of the spolia material, it is encountered in every age. The high number and variety of spolia usage in Anatolia is worthy of particular interest.

The choice and application of spolia materials during the Anatolian Seljuk Era and the Ottoman Empire reveal remarkable causes and consequences. It is seen that the use of spolia materials was abundant in the architecture of the Seljuk period. The fact that the Seljuks carried out many construction activities in the short time they spent in Anatolia must have caused them to prefer construction and decoration materials in buildings belonging to old and different societies, as well as the production of new construction materials. In the Middle Ages, traces of architectural pieces from the Hellenistic, Roman and Byzantine periods can be seen on the works of the Turkish-Islamic period, especially in the monuments in the Central and Western Anatolia Region. In Ottoman architecture, the use of spolia architectural pieces, especially in the Classical period, in harmony with the original material makes it difficult to immediately recognize the spolia material. When the architecture of Anatolian Seljuks and II. Principalities period is examined, spolia materials were used in columns, column bases and capitals, masonry, arches, balustrade panels, lintels and architraves, and were also used as an ornamental material. The reason why spolia is frequently preferred in centers such as Konya and nearby cities, the Western Anatolia Region, Bursa, Istanbul and Diyarbakır is that some buildings have become unusable and have turned

into ready-made material warehouses. However, since Christian communities continue their lives and use their buildings in many settlements of the Eastern Anatolia Region, the use of spolia materials in Turkish-Islamic monuments is rare in this region.

The Gevaş Izzettin Shir Mosque, located in the Gevaş district of Van province and although its first construction date is controversial, researchers generally accept that it was built in the 14th century, reflecting the characteristics of the Medieval Anatolian Turkish-Islamic mosque architecture with its dome in front of the mihrab and the transverse aisles behind it. The tomb inscription dated 1197, located to the east of the mosque mihrab, reveals that the architecture in the area began much earlier. A madrasah unit was added to the northern façade of the place of worship in 1594-1595, and a minaret was added to the western façade recently. It is understood from the traces on the walls of the work in the form of a complex and the restoration reports that it has undergone a restoration process spanning many years. However, these renovation works have also brought with them some questions.

It is obvious that the tomb monument inscription on the east side of the area in front of the mihrab and some stones found in various parts of the building belong to another building. A total of 11 qualified spolia materials were found in this structure. It is thought that 8 of these belong to a tomb monument (gunbad) and two of them are tombstones. It is not clear whether one piece is an architectural piece or a tombstone. In addition, a large number of undecorated building stones, thought to be spolia, were used on the facades of the Izzettin Shir Mosque. Introducing the spolia stones that differ in structure gives ideas about which type of structure they belong to and from where they would have been brought.

The inscription on the right side of the mihrab (Harim Stone No. 1) belongs to a grave monument (hazire) and the name of Shah Sarimuddin, who died in January 1197, is written on it. Harim stone no. 2 is located in the corner of the arch on the north nave and is a 5-armed medallion decoration on limestone. Stone no.1 on the south façade of the mosque has the same decorative composition as stone no.2 on the harim. Stones no.2 and no.3 on the south façade and stone 1 on the east façade have the same formal and decorative features.

These stones, which are thought to be border arrangements, have a round-surface carving technique, a decoration similar to the “zencirek” motif, continued with broken and straight lines. The stone no.2 on the eastern façade of the mosque is a horizontal rectangle and there are three ornamental panels on it. Since these decorations were destroyed, their nature could not be understood. Composition panels were probably created from similar decorations. Madrasah student cell stone no.1 is a gravestone, but it has not survived to the present day because it was removed during repairs. There is a 10-pointed star motif in the center of stone no.1 on the north façade of the madrasah.

Stone no.1 on the east façade of the madrasah is also a piece of a tombstone. There is a burning candle motif in the frame at the center of the stone. The candle pattern is filled with reverse palmette, knot and rumi motifs on both sides. In addition, there are white-textured limestone stones on a large surface on the upper rows of the eastern façade of the mosque. The fact that these stones are different from the other stone textures in the building shows that these undecorated stones were taken from another building.

The spolia materials in Izzettin Shir Mosque and Madrasah should be divided into two groups: tomb monument architectural pieces and tombstones. It is thought that the majority of the decorated architectural pieces and facing stones belong to a tomb. The strongest evidence in this determination is that there is a grave monument that is meant by the word “hazire” in the inscription inside the harim. The other second evidence is the border decorations defined as the “zencirek” motif seen on the facades of this building, when we examine the tombs of the Seljuk Age in Anatolia, geometric border arrangements in the form of knitting and interlocking were frequently used in the transition section between the base of the buildings and the body. Another evidence that the stones belonging to the tomb were used is that the stones of harim 2, mosque south façade 1 and madrasah north façade 1 are similar to the use of medallions in the window and entrance openings in the tomb monuments. Since the stones of Harim 2 and the south façade of the mosque number 1 have the same symmetry, it is assumed that these stones were used as repeated decorations in the decoration program of the tomb where they were spolia. Or it can be thought that these stones were used in the arch spandrels of the entrance opening of the tomb. It is assumed that the stones numbered 1 of the madrasah student cell and 1 of the eastern façade of the madrasah are not architectural pieces but were originally used as gravestones.

Van Province and its surroundings are located in the first-degree earthquake zone. Many monuments have been damaged or destroyed in the region which has witnessed devastating earthquakes throughout history. Since the tomb to which the spolia stones we examined within the scope of the study belonged was destroyed and became unusable, probably as a result of an earthquake, they were not used in the reconstruction of the tomb. Instead, it is thought that it was used in the repair of Gevaş Izzettin Shir Mosque as a more practical method. In addition, the placement of these spolia stones without regard to aesthetics and symmetry also indicates a local repair.

Based on the evidence, the word “hazîre” in the inscription on the wall to the left of the mihrab was used not as a grave-burial area (cemetery) but in a context that would refer to a type of structure / grave monument in the sense of “mausoleum - tomb”. Thus, it is understood that this inscription does not belong to the mosque but is the inscription of the tomb where a person named Shah Sarimuddin was buried during the

Ahlatshahs period. It is determined that the medallion decorations in the harim area, on the south façade and the north façade of the madrasah, the border decorations on the east façade of the harim and the white-toned limestone stones in the upper row are also stones belonging to this tomb due to their formal and decorative nature. The tombstone with a candle motif on the east wall of the madrasah and the tombstone used as a scarf stone in the student cell are also used in the building, and it is thought that these are the tombstones around the tomb we know of, or the stones brought from the nearby historical Turkish cemetery. In addition, the intense use of this spolia material on the eastern façade of the mosque is the strongest evidence that the tomb dated 1197 was located in this direction. In fact, this shows that Izzettin Shir Mosque may have been built in the 12th century before the 14th century and that a tomb was built near the mosque. The structures were probably damaged and destroyed by the effects of devastating earthquakes. While the mosque was being repaired, the inscriptions, architectural pieces and plastic decorations belonging to the tomb were used to raise the mosque. Thus, the existence of the earliest Seljuk Era tomb in the Lake Van Basin and in Gevaş was identified from the traces on the walls of the mosque built during the Seljuk period and the madrasah added during the Ottoman period and was brought to the history of architecture. As a result, and as indicated in Table 1, the spolia from the Izzettin Shir Mosque belong to the tomb dated 1197. However, the tombstones used in the madrasah are strongly dated to the 14th century.

Giriş

Devşirme malzeme (şpoli-şpolyen) inşaî terim olarak bir yapıda kullanılan mimari elemanın veya parçanın oradan alınarak başka bir strüktürde tekrardan işlevlendirilmesi- dir. Taşınan bu malzemeler aynı biçimde veya benzer yerde kullanıldığı gibi fonksiyonel değişikliğe de uğrayabilir.¹ Devşirme malzemelerden genellikle iki kez yararlanılmak- ta ancak bu malzemelerin daha fazla kullanıldığı da bilinmektedir. Ayrıca devşirme mimari öğeler farklı toplulukların veya uygarlığın eserlerinden temin edilebildiği gibi aynı kültüre (din, etnisite) de ait olabilmektedir.² Devşirme malzeme uygulaması eski medeniyet ve toplumlara ait mimarilerde doğal bir seçenek olduğu gibi Orta Çağ ve Yakın Çağ mimarisinde hatta günümüzde de devam etmektedir. İslamiyet'in ilk yıllarında kurulan devletler de yeni şehirler inşa ederken geçmiş medeniyetlere ait mimari öğeleri devşirerek yapılarda ve şehirleşme faaliyetlerinde kullanmışlardır.³ Selçuklu ve Osmanlı Dönemleri'nde Anadolu'da da devşirme malzeme uygulaması dikkat çekici ve- riler sunmaktadır. Selçukluların Anadolu'daki hızlı bayındırlık faaliyetleri yeni malzeme üretiminin yanı sıra hazır inşa ve süsleme malzemelerinin de değerlendirildiğini göster- mektedir.⁴ Orta Çağ'da özellikle Orta ve Batı Anadolu Bölgesi'ndeki eserlerde Helenis- tik, Roma ve Bizans Dönemi'ne ait mimari parçalar Türk-İslam eserlerinin dâhilinde rahatlıkla takip edilebilmektedir.⁵ Fakat Osmanlı mimarlığında bilhassa Klasik devirde kullanılan devşirme öğelerin özgün malzemeyle uyumlu hâle getirilmesi bu parçaların hemen algılanmasını zorlaştırmaktadır.⁶

Selçuklu ve onu takip eden II. Beylikler Dönemi'ndeki mimaride devşirme malze- melerin kullanım pratiğine bakıldığında taşıyıcı sütunda, sütun altlık ve başlıklarında, cephe örgüsünde, kemerlerde, korkuluk levhalarında, lento ve arşitravlarda görüldüğü gibi salt süsleme parçası olarak da değerlendirilmiştir.⁷ Devşirme malzeme hazır yapı malzemesi olması, kolay ulaşılma ve hızlı uygulanabilmenin yanı sıra teşhir ögesi olarak iktidar ve öykünme mesajları da vermektedir. Konya surlarındaki heykellerin ve Antik Dönem malzemelerinin bir müze gibi sergilendiği ve o bölgedeki hüküm sürmüş me- deniyetlere atıf yaparak bir bağdaşım kurulmak istendiği anlaşılmaktadır.⁸ Bunun yanı

- 1 Metin Sözen ve Uğur Tanyeli, *Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1996), 66, 220.
- 2 Nermin Şaman Doğan ve Turgay Yazar, "Ortaçağ Anadolu Türk Mimarisinde Devşirme Malzeme Kullanımı," *Edebiyat Fakültesi Dergisi* 24/1 (2007), 210.
- 3 Şaman Doğan ve Yazar, "Ortaçağ Anadolu Türk Mimarisinde Devşirme Malzeme Kullanımı," 210.
- 4 Yıldız Demiriz, "Atabey Ertokuş Medresesinde Bizans Devrine Ait Devşirme Malzeme," *Sanat Tarihi Yıllığı* 4 (1971), 93.
- 5 Gönül Öney, "Anadolu Selçuk Mimarisinde Antik Devir Malzemesi," *Anadolu* 12 (1968), 17.
- 6 Uğur Tanyeli ve Gülsün Tanyeli, "Osmanlı Mimarlığında Devşirme Malzeme Kullanımı (16.-18. Yüzyıl)," *Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi* 2/4 (1989), 23.
- 7 Öney, "Anadolu Selçuk Mimarisinde Antik Devir Malzemesi," 17-26; Nermin Şaman Doğan, "İsparta ve Çevresindeki Selçuklu-Beylikler Dönemi Yapılarında Devşirme Malzeme Kullanımı," *Vakıflar Dergisi* 26 (1997), 348.
- 8 Scott Redford, "The Seljuqs of Rum and The Antique," *Muqarnas* 10 (1993), 148-156. Bu makalenin Ali Ova tarafından yapılan Türkçe çevirisi için bk. Scott Redford, "Anadolu Selçukluları ve Antik Çağ," çev. Ali Ova, *Cogito* 29 (2001), 48-59; Suzan Yalman, "Antikiteyi Onarmak: Okunabilirlik ve Konya'da Selçuklu

sıra devşirme malzeme kullanımına yüklenen efsanevi anlamlara temkinli yaklaşılmalı ve bu olgunun birçok faktöre bağlı olarak değişkenlik gösterdiği de düşünülmelidir.⁹

Konya ve civarı, Batı Anadolu, Bursa, İstanbul ve Diyarbakır gibi merkezlerde devşirme malzeme yoğunluğunun sebeplerinden biri bazı yapıların kullanılmaz hâle gelerek hazır malzeme deposuna dönüşmesidir. Fakat Doğu Anadolu Bölgesi'nin birçok yerleşim alanında Hristiyan topluluklar yaşamlarını sürdürdükleri ve manastırlarını kullandıkları için Türk-İslam mimarisinde devşirme uygulamasına az rastlanılmaktadır. Van Gölü yakınlarında bulunan Gevaş İzzettin Şir Camii ve Medresesi'ndeki devşirme malzeme kullanımı da bölgedeki Selçuklu ve nispeten Osmanlı mimarlığı açısından önemli bilgiler sunmaktadır. Gevaş İzzettin Şir Camii'nin harim mekânında farklı bir yapıya ait kitabe ve duvarlarında rastgele yerleştirilmiş mimari plastik süslemeler bulunmaktadır. Medresede ise mezar taşları inşa malzemesi olarak kullanılmıştır. Bu taşların farklı bir İslam yapısından devşirildiği düşünülmektedir. İnşa ve süsleme malzemelerinin bir başka Türk-İslam yapısında devşirme malzeme olarak yeniden değerlendirilmesi dikkat çekicidir. Bu devşirme taşların tek tek tanıtılması, açıklanması ve yakın bölgelerle karşılaştırılmasının yapılması Gevaş'taki Selçuklu mimarisinin varlığını ortaya çıkaracaktır.

1. Gevaş İzzettin Şir Camii ve Medresesi

Van'ın Gevaş ilçesi merkezindeki Hişet Mahallesi'nde yer alan İzzettin Şir Camii ve Medresesi, Tarihî Türk mezarlığı ve Halime Hatun Kümbeti'nin batısında bulunmaktadır (G. 1). Aktif kullanıma açık olan yapı, günümüze ulaşana kadar çok sayıda onarım geçirmiştir.¹⁰ Caminin inşa kitabesi yoktur ve kesin yapım tarihi de bilinmemektedir. Halk arasında “İzdişir Cami” olarak da anılan yapının tam adı İzzettin Şir Camii'dir. İzzettin Şir isminden hareketle yapının banisi hakkında farklı açıklamalar yapılmıştır. Gevaş bölgesi ile ilgili kaynaklar incelendiğinde İzzettin ismine sahip farklı kişilerle karşılaşılmaktadır. Tarihî mezarlık içerisindeki Halime Hatun Kümbeti'nin kitabesinde yapının Melik İzzeddin tarafından 1335 yılında Halime Hatun için inşa ettirildiği yazmaktadır. Fakat burada bahsedilen Melik İzzeddin'in caminin banisi olamayacağı belirtilmektedir.¹¹ 1387'de Timur'un Van ve çevresini ele geçirdiği sırada Van ve Hakkari bölgelerinin hâkimi Hakkari Beyi Melik İzzeddin Şir'dir.¹² Bir diğer şahsiyet ise 1470-1502 yılları arasında bölgeye hükmeden Hakkari Beyi Esedüddin Zerinçeng'in

Devşirme Malzemelerini Okumak,” *Devşirme Malzemenin Yeniden Doğuşu* (İstanbul: Anamed, 2018), 217-239.

9 Zeki Boleken, “Anadolu Selçuklu Mimarisinde Devşirme Malzeme Kullanımına Dair Bir Sorun: Aksaray Sultan Han,” *Necdet Sakaoglu'na Armağan*, ed. Hayri Fehmi Yılmaz (İstanbul: Krite Yayinevi, 2022), 470.

10 Harry Finnis Blossie Lynch, *Armenia Travels And Studies* (Londra: Longmans, Green, and Co., 1901), II: 125; Rahmi Hüseyin Ünal, “Gevaş İzzeddin Şir Camii'ne İlişkin Gözlemler,” *Van Gölü Çevresi Kültür Varlıkları Sempozyumu Bildirileri* (Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Yayınları, 1996), 49; T.C. Vakıflar Genel Müdürlüğü Abide ve Yapı İşleri Dairesi, *1971 yılı Eski Eser Onarım Dosyaları Hakkında* (Ankara: 8 Mart 1971).

11 Ünal, “Gevaş İzzeddin Şir Camii'ne İlişkin Gözlemler,” 50.

12 Şeref Han, *Şerefname*, çev. Mehmet Emin Bozarslan (İstanbul: Ant Yayınları, 1971), 107.

oğlu Melik İzzeddin Şir'dir.¹³ Fakat gezgin H.F.B. Lynch, 1898'de Gevaş'a uğradığında cami içerisinde ahşaptan yapılmış ve zengin işlemlere sahip bir minberin varlığından bahsetmektedir. Lynch, minberin 1446 yılında Hüsrev Paşa tarafından hediye edildiğini ve paşanın aynı yıllarda camiyi tamir ettirdiğini söylemektedir. Bundan dolayı yukarıda bahsedilen Zerinçeng'in oğlu Melik İzzeddin Şir'in bu caminin banisi olamayacağı bunun yerine Timur'un bölgeye geldiği dönemde ismi geçen İzzeddin Şir tarafından caminin inşa ettirilmiş olabileceği araştırmacılar tarafından belirtilmektedir.¹⁴ Fakat harimin mihrap önü kubbeli ve enine sahnin düzeni 12. yüzyıl cami özelliklerini de göstermektedir. Caminin kuzeyinde yapıya bitişik ve Abdullah Han tarafından 1594-1595 tarihinde inşa edilmiş medrese bulunmaktadır.¹⁵ Son zamanlarda yapılan bazı araştırmalar medresenin 18. yüzyılda Abdullah Han isimli başka biri tarafından inşa ettirilmiş olabileceğini de belirtmektedir.¹⁶

G. 1: Gevaş İzzettin Şir Camii Konumu doğuda Tarihi Türk Mezarlığı, batıda Hişet Kalesi (Google Earth erişim tarihi: 17 Mart 2024)

Dışarıdan bakıldığında cami ve medrese, dikdörtgen bir kütle halinde yükselmekte ve geniş bir alanı kaplamaktadır. Batı cephesinin ortasında özgün olmayan ve yakın zamanda eklenen bir minare bulunmaktadır (**G. 2, G. 3**). Güney cephede mihrap çıkıntısı yaparak yarım silindirik görünümünü almaktadır. Caminin batı cephesinde zemine

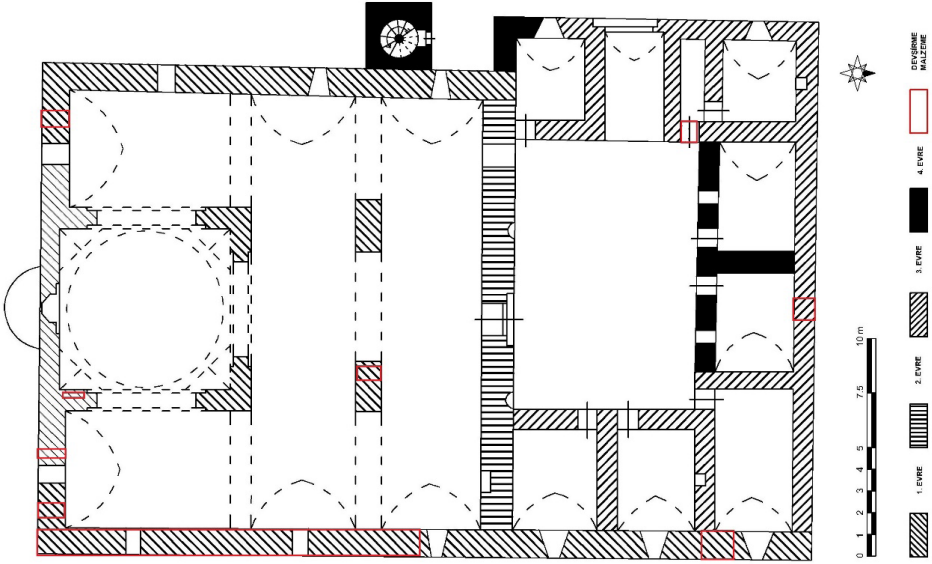
13 Şeref Han, *Şerefname*, 113.

14 Ünal, "Gevaş İzzeddin Şir Camii'ne İlişkin Gözlemler," 49-50; Mehmet Top, "Gevaş İzzettin Şir Camii," *Dünyada Van* 20 (1999), 18-19; Abdüsselam Uluçam, *Ortaçağ ve Sonrasında Van Gölü Çevresi Mimarlığı I Van* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2000), 200-204; Mehmet Top, Sinan Kılıç ve Yalçın Karaca, "Ortaçağ ve Sonrası," *Van 2006 Kültür ve Turizm Envanteri I Tarihsel Değerler*, ed. Sinan Kılıç (İstanbul: Van Valiliği İl Kültür Turizm Müdürlüğü, 2006), 287-288.

15 Top, Kılıç ve Karaca, "Ortaçağ ve Sonrası," *Van 2006 Kültür ve Turizm Envanteri I Tarihsel Değerler*, 288.

16 Özlem Hakan, "Gevaş'ta Bulunan Kültür Varlıkları Üzerine Bir Değerlendirme" (Yüksek Lisans tezi, Van Yüzcüncü Yıl Üniversitesi, 2019), 13.

yakın bir açıklık daha vardır ve günümüzde kapatılmış vaziyettir. Cephelerdeki pencere açıklıkları ise özgünlüklerini kaybetmiş olup farklı boyuttadır. Külliye'nin kuzey bölümü medresenin kuzey cephesini oluşturmaktadır ve bu cephede bir açıklık bulunmamaktadır. Mekâna giriş, kuzeybatı köşede yer alan sivri kemerli açıklık ve gerisindeki avluya açılan eyvandan sağlanmaktadır. Avlu medrese ve caminin ortak kullanım alanıdır. Camiden sonra inşa edilen medrese, harimin kuzeyine bitleştirilmiştir. Avlu, üç yönden öğrenci hücreleri ile çevrildiği için medrese "U" plan düzeni göstermektedir. Harime geçiş sivri kemer alınlıklı, düz atkı taşlı giriş açıklığıyla sağlanmaktadır. Yapı "mihrap önü kubbeli" camiler grubuna girmektedir. Kuzeyde mihrap duvarına paralel iki sahnın yer alırken kubbenin iki yanında doğu-batı doğrultusunda uzanan sivri kemerli beşik tonozlar bulunmaktadır. Mihrap önü mekânı ise üç yönden geniş sivri kemerlerle diğer bölümlerden ayrılmaktadır.

G. 2: Gevaş İzzettin Şir Camii ve Medresesi'nin rölöve planı ve devşirme malzemelerin konumları (Ünal, "Gevaş İzzeddin Şir Camii'ne İlişkin Gözlemler", 54'ten işlenerek çizim R. Yelen ve E. Karadeniz, 2024)

Cami ve medrese duvarlarında andezit tuf taşının kahverengi, bej ve siyah gibi farklı renk dokularına sahip örnekleriyle kalker taşı kullanılmıştır. Cami ve medresede yoğun bir süsleme düzenlemesi bulunmamaktadır. Avlu ve giriş açıklığı kemerlerindeki renkli taş işçiliği, basit oyma-kabartma süslemeler, avlu girişindeki yüzeyel mukarnas kavsara uygulaması ve duvarlardaki gelişigüzel yerleştirilmiş süslemeli taşlar yapının bezeme kurgusunu oluşturmaktadır.

Seyahatnamelerde anlatılanlardan, araştırmacıların çalışmalarında yer alan bilgilerden ve duvarlardaki onarım izlerinden İzzettin Şir Camii'nin çok kez onarım geçirdiği anlaşılmaktadır. Yapının duvarlarındaki farklı taş dokuları, derz sırası düzensizlikleri, mimari plastik süslemeli taşların rastgele yerleştirilmesi ve Lynch'in bahsettiği Hüsrev Paşa tarafından yaptırılan onarım, camide Osmanlı Dönemi ve öncesinde çok sayıda yenileme çalışmasının yapıldığını göstermektedir. Ayrıca Cumhuriyet'in ilanından sonra günümüze kadar devam eden onarımlar yapının günümüze gelebilmesini sağlamıştır (G. 3).

Cami ve medresenin duvarlarındaki düzensiz yerleştirilmiş bezemeli taşların dikkat çeken özellikleri bulunmaktadır. Bu taşlar harim içerisinde, caminin güney ve doğu duvarlarında, medresenin doğu duvarında ve kuzeybatı köşedeki ğrenci hücresinin günümüzde yerinde olmayan atkı taşında yer almaktadır. Bu süslemeli parçaların yanı sıra harimdeki kitabenin varlığı da bazı soruları beraberinde getirmektedir. Bu kitabenin ve bazı mimari plastiklerin cami veya medreseye ait olmadıkları ve Selçuklu Dönemi'nde inşa edilmiş bir mezar anıtına yani kümbete ait taşlar olduğu düşünülmektedir. Kitabenin ayrıntılı incelenmesi ve yapıda farklılık gösteren devşirme taşların tek tek tanıtılması örneklerin bir kümbete ait olduğu savını güçlendirirken nereden getirilmiş olacaklarına dair bazı fikirler de vermektedir.

G. 3: Gevaş İzzettin Şir Camii ve Medresesi (R. Yelen, 2024)

2. Devşirme Mimari Parçaların Tanıtımı

2.1. Harim 1 No.lu Taş (Kitabe)¹⁷

Mihrabın doğu cenahındaki duvarda yer alan kitabe, dikdörtgen çerçevelidir ve üç satır halinde düzenlenmiştir. Tezyinî celi sülüs yazı türünde hakkedilen kitabe Arapçadır. Harfler arasındaki rumi ve kıvrık dal gibi bitkisel süslemeler kitabeyi oldukça girift ve okunması zor hâle getirmiştir. Kitabe 593 [1197] tarihinde inşa edilen bir kümbete (hazire) aittir (**G. 4**). Kitabe tahlilinde farklı okumalarla karşılaşılmaktadır. R. H. Ünal kitabedeki yazıları “*Bu hazire, mutlu, merhum Tanrı'nun merhametine ve bağışlamasına muhtaç olan Şah Sarimüddin Mehmet içindir. 593/1197 Safer (Ocak) ayında vefat etti*” şeklinde Türkçeye aktarmıştır.¹⁸ Burhanettin Güneş ise aynı yazıları “*Bu hazîre; mutlu, mahrum, Allah'ın rahmetine muhtaç, genç Câzimüddin Muhammed -Allah ona rahmet etsin-içindir. 593 (1197) yılı Safer ayı.*” şeklinde okumuştur. Bahsedilen çalışmalardan anlaşıldığı üzere yapı için aynı inşa tarihi verilse de kitabe de geçen kişinin ismi farklılık göstermektedir.

Kitabe Metni:

١- هذه الحظيرة للشباب السعيد المحروم

٢- المحتج الى رحمة الله و ٠٠٠٠٠٠ صارم الدين

٣- محمد بن ذوالفقار (?) رحمة الله في صفر سنة ثلث و تسعين و خمس مائه

Kitabenin okunuşu:

- 1- Hâzihi'l-hâzira li'ş-şâbbi's-sa'id el-mahrûm
- 2- el-Muhtâc ilâ rahmeti'llahi..... Sarîmüddîn
- 3- Muhammed bin Zülfikar¹⁹ rahimehu'llâh fî safer sene selase ve tis'in ve ham-simie

¹⁷ Devşirme mimari parçalar numaralandırılmış, metin içerisinde ve Tablo 1'de kısaltmalarla belirtilmiştir.

¹⁸ Ünal, “Gevaş İzzeddin Şir Camii'ne İlişkin Gözlemler,” 48; Burhanettin Güneş, “Van Gölü Havzası Türk Mimarisinde Yazı Sanatı” (Doktora tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, 2003), s.70.

¹⁹ Kitabe bitkisel süslemeyle girift biçimde tezyin edildiği için bazı kelimelerin okunmasını zorlaştırmaktadır. Burada “ذ, ا, ف, ق, ر” harfleri okunabilmektedir. “Zülfikar” olarak okuduğumuz bu kelime Zilkar, Zülkar, Zelkar, Zekar ve Zülfâr gibi de okunabilmektedir. Fakat ve ف ve ق harfleri tetabuk (iki harfin tek harfte okunması) olacak şekilde kullanılması “Zülfikar” isminin doğru olma ihtimalini kuvvetlendirmektedir.

Kitabenin Türkçe Çevirisi:

- 1- Bu hazire genç, mutlu, mahrum
- 2- Allah'ın rahmetine muhtaç Sarîmüddîn
- 3- Zülfikar oğlu Muhammed içindir, Allah ona merhamet etsin, 593 senesi Safer ayı

Kitabe Metninin Anlamı: Kitabedeki yazılan ifadeye göre bu hazirenin hicri 593 miladi 1197 yılında, Safer ayında Allah'ın rahmetine muhtaç Zülfikar? oğlu Sarîmüddîn Muhammed için inşa ettirildiği anlaşılmaktadır.

G. 4: Harim mekânındaki devşirme kitabe (R. Yelen, 2017)

2.2. Harim 2 No.lu Taş

Harim mekânının kuzey sahnındaki kemer köşesinde kareye yakın kalker taşı üzerine oyulmuş madalyon mevcuttur. Süsleme kompozisyonu taşın 1/3'lük kısmına yerleştirilmiş ve taşın 2/3'lük kısmı boş bırakılmıştır. Oluklu oyma tekniğinde yapılan bezemenin merkezindeki beşgen içerisinde dairesel bir motif yer almaktadır. Beşgen motif dışı doğru ve altlı üstlü açılarak eşkenar düğümler oluşturmaktadır (G. 5a).

2.3. Cami Güney Cephesi 1 No.lu Taş

Bezeme taşı, caminin güney cephesinin batı köşesinde duvarın orta sıralarında yer almaktadır. Bu taşın Harim 2 No.lu taş ile aynı biçimsel özelliklere sahip olduğu anlaşılmakta ve süsleme deseni buradaki taş üzerinde daha net görünmektedir. Merkezdeki beşgenin dışı doğru açılırken eşkenar dörtgenlerden oluşan 5 kollu bir biçime dönüştüğü daha iyi tespit edilmektedir. Bu düğümlü geçmelerin arasındaki

boşluklarda üç kollu bir motif daha oluşmaktadır. Ayrıca bu bezeme kompozisyonu da taşın 1/3'ü kullanılarak oyulmuştur (**G. 5b**).

G. 5a: Harım 2. No.lu Taş
(R. Yelen, 2017)

G. 5b: Cami Güney Cephesi 1 No.lu Taş
(R. Yelen, 2024)

2.4. Cami Güney Cephesi 2 No.lu Taş

Güney cephenin orta üst sırasında yer alan taş, özgün duvar ve farklı döneme ait taşların arasına eklenmiştir. Bu taşın, orijinalinde kareye yakın bir formda olması gerekirken kırılarak yatay dikdörtgen biçimde duvara yerleştirildiği anlaşılmaktadır. Taş üzerindeki süsleme, yuvarlak yüzeyli oyma tekniğindedir ve düz-kırık hatlı çizgilere sahiptir. Bu taşın tüm hâlini aynı cephede başka bir taş üzerinde görebilmek mümkündür (**G. 6a**).

2.5. Cami Güney Cephesi 3 No.lu Taş

Kareye yakın, devşirme mimari parça, cami güney cephesinin doğu köşesine yerleştirilmiştir ve sağlam durumdadır. Bölgedeki benzer örneklerden hareketle türbe kaidesine ait olabileceği düşünülen taş, duvar üzerine dikey olarak yerleştirilse de özgününde yatay bir şekilde kullanıldığı varsayılmaktadır. Yatay yönde incelendiğinde alt ve üst taraflardan sınırlandırıldığı görülen taşın ortasında yuvarlak yüzeyli oyma teknikli, kırık ve düz çizgilerle devam eden çift zencirek²⁰ motifine benzer bir işleme bulunmaktadır. CGC 2 No.lu parçanın da aslında bu taşın bir benzeri ve devamı niteliğinde olduğu aşikârdır (**G. 6b**).

20 Yıldız Demiriz, *Osmanlı Mimarisi'nde Süsleme I Erken Devir (1300-1453)* (İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1979), 114.

G. 6a: Cami Güney Cephesi 2 No.lu Taş
(R. Yelen, 2024)

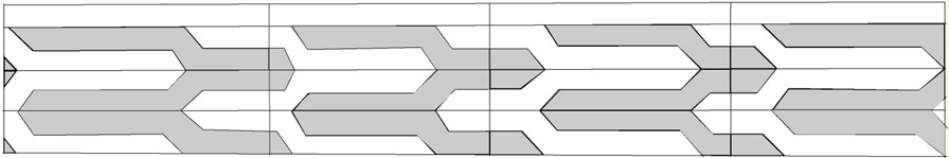
G. 6b: Cami Güney Cephesi 3 No.lu Taş
(R. Yelen, 2024)

2.6. Cami Doğu Cephesi 1 No.lu Taşlar

Doğu cephenin üst kısmına ardışık beş adet taşın oluşturduğu bir bordür yerleştirilmiştir, bu taşlar CGC 2 ve CGC 3 No.lu taşlar ile aynı biçimsel özelliğindedir ve birbirlerinin devamı olan bordürlerdir. Bu bordürün son taşında ise yoğun tahribat gözlemlenmektedir. Bu taşların özgününde türbe kaidesi ve gövde arasında kullanıldığı gibi bordür biçiminde yan yana dizilmesi de dikkat çekmektedir (**G. 7a**, **G. 7b**).

G. 7a: Cami Doğu Cephesi 1 No.lu Taşlar (R. Yelen, 2024)

G.7b: Cami Doğu Cephesi 1 No.lu Taşlar (Çizim, R. Yelen)

2.7. Cami Doğu Cephesi 2 No.lu Taş

Caminin doğu cephesinin orta kısım alt sırasındaki taş yatay dikdörtgendir ve üzerinde üç adet süsleme panosu olduğu düşünülen kısımlar bulunmaktadır. Bu süslemeler tahrip olduğu için niteliği anlaşılamamıştır. Panolar muhtemelen birbirine benzer motiflerden oluşan bir kompozisyona sahipti (**G. 8**).

G. 8: Cami Doğu Cephesi 2 No.lu Taş (R. Yelen, 2024)

2.8. Medrese Öğrenci Hücresi 1 No.lu Taş

Giriş eyvanının kuzeyindeki öğrenci hücresinin girişindeki atkı taşı değiştirilmiş de olsa eski fotoğraflar incelendiğinde burada bir mezar taşının kullanıldığı görülmektedir.²¹ Mezar şahidesi mukarnas başlıklı olup üzerinde cetvellerle ayrılmış satırlar bulunmaktadır. Fakat bu şahide onarımlarda kaldırıldığı için günümüze ulaşamamıştır (G. 9).

G. 9: Medrese Öğrenci Hücresi 1 No.lu Taş (Uluçam, *Ortaçağ ve Sonrasında Van Gölü Çevresi Mimarılığı I Van*, 203)

21 Uluçam, *Ortaçağ ve Sonrasında Van Gölü Çevresi Mimarılığı I Van*, 203, resim 189.

2.9. Medrese Kuzey Cephesi 1 No.lu Taş

Yapının kuzey duvarında orta alt sıralarda bir madalyon süsleme ile karşılaşılmaktadır. Taşın merkezinde on köşeli yıldız motifi yer almaktadır. Bezemenin ortasında beşgen içerisinde beş taç yapraklı çiçek deseni bulunmaktadır. Süslemenin boş kalan kısımları da basit ve dairesel noktalarla dolgulanmıştır (G. 10a, G. 10b).

G. 10a: Medrese Kuzey Cephesi 1
No.lu Taş
(R. Yelen, 2024)

G. 10b: Medrese Kuzey Cephesi 1
No.lu Taş
(Çizim: R. Yelen)

2.10. Medrese Doğu Cephesi 1 No.lu Taş

Medresenin doğu duvarının üst kesiminde süslemeleriyle bir taş dikkat çekmektedir. Muhtemelen bir mezar şahidesi olan taş, düzenlenerek yapı üzerinde yeniden değerlendirilmiştir. Taşın merkezinde çerçeve içerisinde, aevli sade bir kandil motifi bulunmaktadır. Kandil deseni iki yandan ters palmet, düğüm ve rumi motifleri ile doldurulmuştur (G. 11a).

2.11. Bezemesiz Taşlar

Yapının duvarlarında ve cephelerinde farklı devirlerde çok defa yenileme olduğu için özgün inşa malzemesini saptamak zordur. Caminin batı cephesinin güney köşesinde, güney cephede ve harim bölümünün bazı kısımlarında orijinal olduğu düşünülen taşlar bulunmaktadır. Caminin özgününde ana inşa malzemesi olarak kalker taşı ile inşa edildiği ve yer yer koyu kahverengi ile siyaha yakın dokuda andezit tüf taşların da kullanıldığı anlaşılmaktadır. Caminin doğu cephesinin üst sıralarında geniş yüzeyde beyaz dokuda kalker taşları bulunmaktadır. Bu taşların yapıdaki diğer taş dokularından farklı olması ve CDC 1 No.lu taşların etrafında bulunması bu bezemesiz taşların da başka bir yapıdan devşirilmiş olabileceğini düşündürmektedir (G. 11b).

G. 11a: Medrese Doğu Cephesi 1 No.lu Taş
(R. Yelen, 2024)

G. 11b: Bezemesiz Taşlar
(R. Yelen, 2024)

3. Değerlendirme

3.1. Devşirme Taşların Biçimsel ve Süsleme Analizi

İzzettin Şir Camii ve Medresesi'ndeki devşirme malzemeleri, toplanan verilerden hareketle “mezar anıtı mimari parçaları” ve “mezar taşları” olmak üzere iki gruba ayırmak mümkündür. Kitabe ve bölgedeki türbe mimarisi dikkate alındığında mimari plastik parçaların ve kaplama taşların büyük yekûnunun kümbete ait olduğu varsayılabilir. Bu tespitteki en kuvvetli delil, harim içerisindeki kitabede geçen “hazire” tabirinin bir mezar anıtını ifade ettiğinin düşünülmesidir. Hazire kelimesi sözlük manası itibarıyla etrafı duvarla / çitle çevrili ağıl veya mezarlık²² gibi anlamlar içerse de incelenen kitabede başka bir anlamda kullanılmıştır. Her ne kadar türbe/kümbet ve mezar şahidesi kitabelerinde farklı mezar anıtı terminolojileriyle karşılaşılsa da hazire ifadesi incelediğimiz kitabe dışında nadir görülmektedir.²³ Ayrıca kitabede geçen “eş-şâb”, “es-sa'id”, “el-mahrûm” ve “el-muhtâc” gibi sıfatların art arda dizilişi de mezar şahidelerinde ve anıtlarında karşılaşılan bir durumdur. Yapıda tetkik edilen ve açıklanan diğer devşirme taşların mevcudiyeti de hazire teriminin burada bir türbe veya kümbet olarak belirtilen mezar anıtına ait olabileceği argümanını desteklemektedir. Fakat yapılan başka çalışmalarda bir kümbet kitabesinde “hazire” kelimesine henüz rastlanılmamıştır. Bundan dolayı bu terminolojik ifadenin farklı bir yapı türünü tanımlamak için kullanılmış olma ihtimali de vardır.

Yapıdaki devşirme malzemelerden “çift zencirek” motifli taşlar mimari plastik olup bir bordür süslemesidir. Anadolu'daki Selçuklu Dönemi kümbetleri tetkik edildiğinde mezar anıtlarının kaidesi ile gövde arasındaki geçişte çoğunlukla örgü ve geçme biçiminde geometrik bordür düzenlemesinin kullanıldığı görülmektedir. CGC 2, CGC 3 ve CDC 1 No.lu taşların biçimsel görünümleri de Van Gölü Havzası mezar anıtları

22 Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat* (Ankara: Aydın Kitabevi, 2004), 351.

23 Abdülhamit Tüfekçioğlu, “Kitabeler Işığında Mezar Anıtları Terminolojisi” (21. Uluslararası Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu'nda sunulan bildiri, Antalya, 25-27 Ekim 2017); Muhammet Arslan, “Anadolu Selçuklu Namazgâhları,” *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 68 (2020), 289.

rındaki kaide bordürlerini hatırlatmaktadır. Özellikle CDC 1 No.lu taşların kümbet mimarisinde olduğu gibi nizami olarak sıralanmış olması doğu cephenin yenilenmesi sırasında buna dikkat edildiğini göstermektedir. Caminin yakınındaki Tarihî Türk mezarlığı içerisinde yer alan Halime Hatun Kümbeti'nin kaide ile gövde arasındaki bordürde de geçme örgülü bir kompozisyon kullanılmıştır. Ahlat'taki Alimoğlu Hurşit Kümbeti (13. yüzyılın ikinci yarısı), Usta Şagirt (Ulu) Kümbet (1273), Hasan Padişah Kümbeti (1275), Hüseyin Timur-Esen Tekin Kümbeti (1279-1280), Bogatay Aka-Şirin Hatun Kümbeti (1281), Yarım Kümbet (14. yüzyılın ilk çeyreği) ve Güroymak'taki Norşin Kümbeti (1290) gibi Selçuklu Dönemi'ne ait kümbetler incelendiğinde de kaidelerindeki bordür düzenlemelerinin genel olarak geçmeli ve geometrik bordür düzenlemesi şeklinde olduğu görülmektedir. Bu bordürler derin, düz yüzeyli veya yuvarlak yüzeyli oyma tekniğiyle oluşturulmuştur. Ahlat'taki Hasan Padişah Kümbeti ve yanındaki Yarım Kümbet'in kaide bordürleri incelenen CGC 2, CGC 3 ve CDC 1 No.lu devşirme taşlar ile yakın biçimsel özellikler taşımaktadır ve fazla derinliği olmayan yuvarlak yüzeyli oyma tekniğiyle şekillendirilmişlerdir (G. 12a, G. 12b).

G. 12a: Ahlat Hasan Padişah Kümbeti Bordür Düzenlemesi (R. Yelen, 2017)

G. 12b: Ahlat Yarım Kümbet Bordür Düzenlemesi (R. Yelen, 2017)

Camide bulunan devşirme malzemelerin bir kübete ait olabileceği varsayımını destekleyen diğer kanıt ise H 2, CGC 1 ve MKC 1 No.lu taşların bölgedeki kümbetlerin pencere ve giriş açıklığı üzerinde yer alan madalyonlara benzer biçimde olmasıdır. H 2, CGC 1 No.lu taşların aynı simetriye sahip olması sebebiyle de bu taşların devşirildiği kümbetin süsleme programında da mükerrer bezeme olarak kullanıldığı düşünülebilir. Veyahut H 2 ve CGC 1 No.lu taşların kümbetin giriş açıklığının kemer köşeliklerinde kullanıldığı da varsayılabilir. Yine bölgedeki mimari geleneğe bakıldığında mezar anıtlarının mazgal ve mescit (üst) kat pencerelerinde, gövdenin üst sıralarında ve külahta sıklıkla madalyon ve gülbezek olarak adlandırılan bezeme ele-

manları uygulanmıştır. H 2, CGC 1 No.lu madalyonların Gevaş, Erciş ve Ahlat gibi merkezlerdeki yapılarda birebir aynı eşkâlleri bulunmamaktadır. Kitabesinden yola çıkarak kümbetin 1197'de inşa edildiği düşünüldüğünde madalyonlardaki süslemenin Van Gölü havzasında diğer yapılardaki madalyonlara göre iptidai kalmasının sebebi erken dönem örneği olmasıyla ilişkili olduğu söylenebilir. Ahlat Şeyh Necmeddin Kümbeti (1222-1223) hariç Van Gölü kültür havzasındaki diğer kümbetler ağırlıklı olarak 13. yüzyılın son çeyreğinde veya 14. yüzyılda inşa edilmiştir. Böylelikle mevcudiyeti tahmin edilen kümbetteki mimari plastik süslemenin yakın civardaki Türk-İslam Dönemi eserlerindeki mimari taş bezeme kompozisyonlarının şablon öncülü niteliğinde olduğunu düşünülebilir (**G. 13a**, **G. 13b**).

G.13a: Gevaş Halime Hatun Kümbeti Gülbezek Düzenlemesi (R. Yelen, 2014)

G. 13b: Ahlat Usta-Şakirt Kümbeti Madalyon Düzenlemesi (R. Yelen, 2017)

İzzetin Şir Camii'ndeki CDC 2 No.lu dikdörtgen taşın üzerindeki yan yana dizilmiş küçük dörtgen panoların mahiyeti net olarak bilinmemektedir. Taş deforme olduğu için bozulmaya mı uğradığı yoksa şekillendirilmesi yarım bırakılmış bir parça mı olduğu anlaşılamamaktadır. Bu devşirme parçanın kümbetin giriş veya pencere açıklığının bezemeli atkı taşı olabileceği düşünülmektedir. Atkı taşlarında tatbik edilen basit niş, mukarnas öğeleri, mezar sandukası ya da şahide özelliklerini de yansıtmaktadır. Özellikle Gevaş'taki tarihî mezarlıktaki şahideler tetkik edildiğinde taşlar üzerinde kare veya dikdörtgen küçük yazı ve süsleme panolarının işlendiği görülmektedir. Panolu taş için bir diğer ihtimal ise Lynch'in caminin yakınlarında olduğunu bahsettiği kiliseden getirilmiş olabileceğidir.²⁴

İzzetin Şir Camii ve Medresesi'ndeki MÖH 1 ve MDC 1 No.lu taşların mimari eleman olmayıp özgününde mezar şahidesi olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. 1968 yılında camiye inceleyen R. H. Ünal, MÖH 1 No.lu taşın mezar taşı olduğunu ve üzerinin kazınarak atkı taşı mahiyetinde kullanıldığını belirtmektedir.²⁵ MDC 1 No.lu parçanın ise üzerindeki kandil motifinden dolayı mezar şahidesi olduğu açıktır. Tarihî Türk mezarlığı içerisinde benzer şahide ve bezemelere sıklıkla rastlanmaktadır (**G.**

²⁴ Lynch, *Armenia Travels And Studies II*, 125.

²⁵ Ünal, "Gevaş İzzeddin Şir Camii'ne İlişkin Gözlemler," 43.

14a, G. 14b). Aslında bölgedeki mimari gelenek incelendiğinde Müslümanlara ait mezar taşlarının ve kitabelerinin Orta Çağ ve Osmanlı mimarisinde yeniden kullanıldığına dair örnekler bulunmaktadır.²⁶ Van ili civarındaki Hristiyan dinî mimarisi tetkik edildiğinde kiliselerin muhtelif yerlerinde “haçkâr” biçiminde mezar taşlarının yerleştirildiği bilinmektedir. Ermeni süsleme sanatında önemli bir yeri olan haçkârlar kilise ve manastırların duvarlarında kötülükler ile doğal afetlerden koruma amaçlı, yapının inşasında ya da tamiratında rol almış kişilerin belirtildiği, tarihî bir savaştan ve siyasi olaylardan bahseden ve bazılarının da mezar taşı olduğu bilinen anıtsal taşlardır.²⁷ İzzeddin Şir Camii ve ona bitişik medresede de İslami dönem mezar anıtı ve mezar şahidelerinin tekrardan kullanılması bölgenin mimari kültürle ilişkisini göstermesi bakımından önemlidir. Çünkü Anadolu’daki Türk-İslam Dönemi yapılarında farklı dönemlere ve dinî mimariye ait eserlerdeki inşa, taşıyıcı ve süsleme malzemelerinin yeniden kullanımı bilinmektedir. Fakat İslami mezar taşlarının camide veya medresede yeniden işlevsel olarak yerleştirilmesiyle pek karşılaşılmamaktadır. Van Gölü kültürel mimari bağlamında böyle bir durumun yaşanması inşa faaliyetlerindeki sürekliliği göstermesi açısından önemlidir. Yakın civardaki hazır işlenmiş taşların kullanılmasında yapıların onarımı sırasında gerekli inşa malzemesinin teminindeki güçlükler ve maliyetlerin yüksekliği etkili olmalıdır.

G. 14a: Gevaş Tarihi Türk Mezarlığı Mukarnaslı Şahide (R. Yelen, 2017)

G. 14b: Gevaş Tarihi Türk Mezarlığı Kandil Motifli Şahide (R. Yelen, 2017)

26 Celil Arslan, “Ahlât Şehri Kent Dokusu ve Eski Eserleri,” *Kare 5* (2018), 8; Sinan Kılıç ve Mehmet Kulaz, “Bitlis-Eski Ahlat Şehri Kalesi Kazıları 2019-2022,” *Uluslararası Tarih, Kültür, Dil ve Sanat Bağlamında Bitlis Sempozyumu* (Bitlis: Bitlis Eren Üniversitesi, 2023), 994, erişim 16 Mart 2024, <https://heyzine.com/flip-book/99e95b058d.html#page/3>

27 Emel Yıldız, “Van’daki Manastır Yapılarında Devşirme Malzeme Kullanımında Haç İşlemeli Taş (Haçkar) Örnekler,” *International Social Sciences Studies Journal* 7/86 (2021), 3355-3357.

3.2. Kümbetin Yıkılma Sebebi

Mimari anıtların tahribata uğraması ya da yok olmasının başlıca sebepleri deprem, sel ve yangın gibi doğal afetlerdir. Bunun dışında savaş zamanlarında da eserler ciddi zarar görmektedir. Anadolu coğrafyası deprem kuşağı içerisinde yer aldığı için maa- lesef tarihî anıtların çoğu günümüze ulaşamamıştır. Van ili civarının birinci dereceden deprem bölgesi olduğu bilinmektedir ve tarih boyunca pek çok yıkıcı depremlere şahitlik etmiştir.²⁸ Tarihi tespit edilebilen depremlere göre Van civarında 1101 ila 1900 yılları arasındaki süreçte 5 ve 10 şiddeti arasında 13 deprem olmuştur. 1646 veya 1648 yılında meydana gelen depremin Van, Gevaş ve Hoşap gibi geniş bir alanda büyük tahribata sebep olduğu ve birçok köyü yıktığı belirtilmektedir.²⁹ C. De Cholet, Bitlis'e uğradığında bölgede şiddetli bir depremin olduğunu, Van'da minare ve kub- belerin yıkıldığını öğrenmiştir. 1896 yılında bölgeye gelen Sadettin Paşa neredeyse her gün sarsıntı olduğunu belirtirken 1871 yılında 7, 1881 yılında ise 10 şiddetinde depremlerin olduğu bilinmektedir.³⁰ Yıkıcı olan bu depremlerin birçok yapıya da zarar verdiği aşikârdır. İzzettin Şir Camii'nde görülen devşirme taşların ait olduğu kümbetin muhtemelen bir deprem sonucunda yıkıldığı ve kullanılamaz hâle geldiği için küm- beti tekrar inşa etmek yerine taşların daha bir pratik yöntem olarak Gevaş İzzettin Şir Camii'nin onarımında kullanıldığı düşünülebilir. Van Gölü Havzası'nda bir şekilde tahribata uğrayan kümbetlerin genellikle üst kat gövdeleri yıkılırken kaideleri sağlam olarak günümüze gelebilmiştir. Ahlat Hasan Padişah Kümbeti (1275) ve Güroymak Kalendar Baba Kümbeti (1290) gövdeleri tarihî süreç içerisinde yıkılsa da kaideleri zarar görmemiştir.³¹ Hatta 2011 depreminde üst kat gövdesinin büyük bir kısmı çöken Erciş Kara Yusuf-Zortul Kümbeti (15. yüzyıl) kaidesi hâlâ sağlam vaziyettedir (**G. 15a, G. 15b**).

Bu kümbete ait taşların estetik ve simetri gözetmeksizin yerleştirilmesi yerel bir onarıma işaret etmektedir. Medresede görülen mezar taşlarının yeniden işlevlendi- rilmesi ise aslında inşa malzemesinin temin edilmesindeki maddi zorluklar ile usta (sanatkâr) bulmada yetersiz kaldığını göstermektedir. Ayrıca 1197 tarihli kümbetin de yerinin tam tespitinin yapılamaması bu kısıtlılığı kanıtlamaktadır.

28 Nicholas Neocles Ambraseys ve Caroline F. Finkel, *Türkiye'de ve Komşu Bölgelerde Sismik Etkinlikler Bir Tarihsel İnceleme*, çev. Müzeyyen Umur Koçak (Ankara: Tübitak Yayınları, 2006), 59-61, 79, 85, 89-94, 97.

29 Sabahattin Koç, "Çakırbey Fayı'nın Kinematik Analizi (Van Gölü Kuzeydoğusu)" (Yüksek Lisans tezi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, 2017), 24.

30 İsmail Mangaltepe, "XIX. Yüzyıl Fransız Seyyahlarına Göre Van" (Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi, 2005), 58-60.

31 Orhan Cezmi Tunçer, "Bitlis-Ahlat, Hasan Padişah Kümbeti Onarımı," *Rölöve ve Restorasyon Dergisi* 1/1 (1974), 47-68; Orhan Cezmi Tunçer, *Anadolu Kümbetleri -1- Selçuklu Dönemi* (Ankara: Güven Matbaası, 1986), 95-100.

G. 15a: Ahlat Hasan Padişah Kümbeti (Tuncer, “Bitlis-Ahlat, Hasan Padişah Kümbeti Onarımı,” 51)

G. 15b: Erciş Kara Yusuf-Zortul Kümbeti (R. Yelen, 2019)

3.3. Kümbetin Kime Ait Olduğu ve Konumu

H 1 No.lu kitabeye göre izi sürülen kümbet 1197’de inşa edilmiştir. Bu zaman diliminde Gevaş’ın etrafında iki Türk devleti öne çıkmaktadır. Dilmaçoğulları ve Ahlatşahlar Van Gölü Havzası’nda geniş bir alanda hâkimiyet kurmuşlardır. 1085-1394 yılları arasında Bitlis ve Erzen merkezli bir devlet olan Dilmaçoğullarının ilk yerleşim alanlarından birinin de Gevaş olabileceği düşünülmektedir.³² Fakat sonraki dönemlerde Gevaş (Vestan) bölgesi ve Dilmaçoğulları arasındaki ilişki hakkında pek bilgi yoktur.³³ Ahlatşahlar 1100 ve 1208 yılları arasında Van Gölü Havzası’nda hâkimiyet kurduğu gibi Gevaş’ta da hüküm sürmüşlerdir.³⁴ Gevaş’ta tam olarak kimin hâkimiyet kurduğu ve araştırma konusu olan kümbetin hangi beyliğin hükümranlılığı altında inşa edildiği tam olarak belirlenemese de bazı mülahalalarda bulunulabilir. Dilmaçoğullarının Bitlis Ulu Camii dışındaki inşa faaliyetleri henüz tam anlamıyla ortaya çıkartılmamıştır. Ahlatşahların ise Ahlat Ulu Camii (12. yüzyıl), Adilcevaz Ulu Camii (12. yüzyıl), Ahlat Selçuklu Zaviyesi (12. yüzyıl), Ahlat Şeyh Necmeddin Türbesi (1222-1223), Ahlat Çifte Hamam (12. yüzyıl) ve Van Ulu Camii’ni (12. yüzyıl) inşa ettiği bilinmektedir. Dilmaçoğullarının Gevaş’taki siyasi faaliyetlerinin tam olarak bilinmemesi, Ahlatşahların Van Gölü etrafına hâkim olması ve yoğun inşa faaliyetlerinin bulunması sebebiyle araştırmaya konu olan kümbetin Ahlatşahların hâkimiyeti altında inşa ettirilmiş olduğu varsayılabilir.

32 Adnan Çevik, “Selçuklular Zamanında Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da Hüküm Sürmüş Bir Türkmen Beyliği: Dilmaçoğulları,” *Türklük Araştırmaları Dergisi* 12 (2002), 117-118.

33 Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi* (İstanbul: Ötügen Yayınları, 2013), 126-131.

34 Faruk Sümer, *Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu’da Türk Beylikleri* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2015), 92-121.

Mevcudiyeti bilinen ve kitabesinden de 1197 yılında inşa edildiği öğrenilen kümbetin taşları İzzettin Şir Camii ve Medresesi'nde yeniden fonksiyon kazanırken mezar anıtının nerede bulunduğu sorusu akıllara gelmektedir. Gevaş'ta iki mezar anıtından biri Selçuklu mezarlığı içerisindeki meşhur Halime Hatun Kümbeti diğeri ise Hişet Kalesi tarafındaki Şeyh İbrahim Türbesi'dir. İkinci yapının özgün yönü kalmamıştır. Lynch'in çalışmasında Hişet Kalesi ile cami arasında üç pencere olarak bahsettiği türbenin Şeyh İbrahim Türbesi olması muhtemeldir. Bu yapının içindeki mezar taşında "İbrahim El Tusi" yazması ve halk arasında Şeyh İbrahim olarak anılması kitabedeki Sarîmüddîn Muhammed ismi ile bağlantı kurulamadığı için devşirme taşların getirildiği kümbetin bu eser olmadığı açıktır. Kitabede ismi geçen Sarîmüddîn Muhammed'in ise Ahlatşahlar Dönemi'nde Gevaş (Vestan) yöresinin ileri gelenlerinden olduğu varsayılabilir. Halime Hatun Kümbeti ve Tarihi Türk mezarlığı içerisindeki mezar taşları incelendiğinde 14. yüzyıla ait eserler olduğu anlaşılmaktadır.³⁵ İncelenen devşirme mimari plastik taşların bu alandan getirildiğine dair bir emare ve kanıt henüz bulunmamıştır. Ortaya konulan tespitler sonucunda izi sürülen kümbetin caminin yakınlarında ve bilhassa doğu cephe yönünde yer aldığı düşünülebilir. Nitekim caminin inşa malzemesinde andezit tüf taşı ve kalker taşı kullanılmıştır. Hatta taşların renk tonlarına göre yapılan polikrom işçilik de cami ve medresede görsel hareketlilik sağlamaktadır.³⁶ Özellikle bu taşların doğu cephenin duvar örgüsünde geniş bir kullanıma sahip olması, CDC 1 No.lu sıralı bordürlerin nizami dizilmesi izini sürdürdüğümüz kümbetin konumunun İzzettin Şir Camii'nin doğu yönünde olduğunu düşündürmektedir. Ayrıca yine aynı mimari kültür havzası içerisinde bir yapıya bitişik veya yapının doğusunda hizalanmış anıt mezar yapılarının varlığı da bu fikre sevk etmektedir. Gevaş Halime Hatun Kümbeti ve yanındaki zaviye, Ahlat Emir Bayındır Mescidi ve Türbesi (1477-1481), Bitlis Şerefiye Külliyesi Camii ve Türbesi (1529-1533), Van Hüsrev Paşa Camii ve Türbesi (1567-1587) (G. 16), Van Şeyh Abdurrahman Baba Mescidi ve Türbesi (16. yüzyıl), Bitlis Memi Dede ve Türbesi (1572), Bitlis Seyid İbrahim Türbesi ve Mescidi ile Bitlis Hoca Hasan Türbesi ve Zaviyesi (17. yüzyıl) gibi cami-türbe birleşimi örneklerin çokluğu İzzettin Şir Camii'nin doğusunda da bir kümbetin yer alabileceğini akla getirmektedir.

35 Meltem Ayaz Başak, "Gevaş Mezartaşları" (Yüksek Lisans tezi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, 2008); Ercan Çalış, "Türk İslam Mezar Geleneğinde Gevaş Selçuklu Mezarlığı," *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 62 (2003), 54-73.

36 Resul Yelen, "Van'da Ortaçağ ve Sonrasına Ait Taş Mimaride Polikromi," *Sanat ve Kültür Tarihi Araştırmaları*, ed. Ercan Çalış ve Resul Yelen (İstanbul: Hiperyayın, 2020), 346-347.

G. 16: Van Hüseyin Paşa Camii ve Türbesi (R. Yelen, 2019)

Sonuç

Tarihî süreç içerisinde teşekkül eden mimari kültür varlıkları inşa edildiği zamanın sanat anlayışını yansıtmaktadır. Eserlerin onarımı, yenilenmesi ve genişletilmesi gibi eylemler de bazen toplumsal gelişmeleri göstermektedir. Mimarlık ve şehircilik tarihinde toplumlar genellikle önceki devirlere ait yapıları yeniden işlevlendirdikleri gibi bu eserlerdeki mimari parçaları da inşa ettirdikleri binalarda pragmatik hareket ederek strüktür veya bezeme elemanı olarak kullanmışlardır. Van Gölü Havzası konumu itibarıyla farklı medeniyet ve kültürlerin yerleştiği bir alandır. Özellikle 11. yüzyıldan itibaren Türk akınlarının ve iskân hareketlerinin olduğu Van ile civarında Selçuklu Dönemi mührü yapılar üzerinde görülebildiği gibi Osmanlı Dönemi mimari gelişimi de rahatlıkla takip edilebilmektedir. Gevaş ilçesinde Hişet Kalesi'nin yakınındaki İzzettin Şir Camii ve bitişiğindeki medresenin plan kurgusu, mekân uygulaması ve geçirdiği onarımlar bölgedeki tarihî olaylara ve gelişmelere ışık tutmaktadır. İnşa kitabesi bilinmeyen caminin 14. yüzyılda inşa edildiği belirtilse de mimari kurgu olarak 12. yüzyıl Anadolu Selçuklu Dönemi camilerini anımsatmaktadır. İzzettin Şir Camii ve Medresesi'nde kullanılan ve Tablo.1'de verilen devşirme taşlar bölgedeki Selçuklu mimarlığı için önemlidir.

Harim 1 No.lu (H 1) taş caminin ibadet mekânında bulunmaktadır. Bu taş kitabedir ve mihrabın doğu tarafındaki duvar üzerinde yer almaktadır. Kitabe 1197 tarihli bir hazire (kümbet) yapısına aittir ve üzerinde ve Sarîmüddîn Muhammed bin Zülfikar isminde bir zat için inşa ettirildiği yazmaktadır. Harim 2 No.lu (H 2) ve Cami Güney

Cephesi 1 No.lu (CGC 1) taşların aynı biçimde tasarlanmış madalyon süslemeler olduğu görülmektedir. Bu iki taşın önceki kullanımında karşılıklı bir simetrik düzen içerisinde oldukları düşünülmektedir. Cami Güney Cephesi 2 No.lu (CGC 2) ve Cami Güney Cephesi 3. No.lu (CGC 3) taşlar ile Cami Doğu Cephesi 1 No.lu (CDC 1) taşlar benzer çift zencirek tasarımına sahiptir. Bu taşların bir bordür düzenlenmesi olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle Selçuklu Dönemi kümbetlerinde bu gibi bordürler yapıların kaidesi ile üst katı arasındaki geçiş bölümleridir. Cami Doğu Cephesi 1 No.lu (CDC 1) uygulamada taşların yan yana dizilmesi bu düzenlemeye dikkat edildiğini göstermektedir. Cami Doğu Cephesi 2 No.lu taş (CDC 2) üzerinde üç süsleme panosu bulunmaktadır. Bu levhalar üzerindeki süslemeler tahrip olsa da muhtemelen bir mimari süsleme malzemesiydi. Medrese Öğrenci Hücresi 1 No.lu (MÖH 1) ve Medrese Doğu Cephesi 1 No.lu (MDC 1) taşlar bir mezar taşıdır. Medrese Öğrenci Hücresi 1 No.lu taş bir lento taşı olarak kullanılsa da günümüze ulaşamamıştır. Medrese Doğu Cephesi 1 No.lu taş ise cephede değerlendirilmiş ve üzerindeki kandil motifi dikkat çekmektedir. Medrese Kuzey Cephesi 1 No.lu (MKC 1) taş, çok kollu yıldız süslemelidir ve merkezinde ise çiçek motifi mevcuttur. Bu madalyon süsleme, varsayılan kümbetin duvarlarında veyahut pencere açıklıklarının üzerinde kullanılmış olmalıdır. Caminin doğu cephesinin üst kısmında ve geniş bir alanda kullanılan bezemesiz ve inşa amacıyla değerlendirilen taşlar bulunmaktadır. Taşların renk dokusunun cephelerdeki diğer taşlarla olan uyumsuzluğu ve Cami Doğu Cephesi 1 No.lu bordür düzenlenmesinin etrafında bulunması bu taşların da izi sürülen kümbetin malzemesi olabileceğini göstermektedir.

Sıra	Konumu	Kodu	Fotoğraf	Özgün Yeri
1	Harim 1 No.lu Taş (Kitabe)	H 1		Kümbet
2	Harim 2 No.lu Taş	H 2		Kümbet
3	Cami Güney Cephesi 1 No.lu Taş	CGC 1		Kümbet
4	Cami Güney Cephesi 2 No.lu Taş	CGC 2		Kümbet

5	Cami Güney Cephesi 3 No.lu Taş	CGC 3		Kümbet
6	Cami Doğu Cephesi 1 No.lu Taşlar	CDC 1		Kümbet
7	Cami Doğu Cephesi 2 No.lu Taş	CDC 2		Kümbet veya Mezar taşı
8	Medrese Öğrenci Hücresi 1 No.lu Taş	MÖH 1		Mezar taşı
9	Medrese Kuzey Cephesi 1 No.lu Taş	MKC 1		Kümbet
10	Medrese Doğu Cephesi 1 No.lu Taş	MDC 1		Mezar taşı
11	Bezemesiz Taşlar	-		Kümbet

Yukarıda açıklanan ve tablo hâlinde verilen devşirme malzemelerden kitabe ve mimari parçalar 1197 tarihli bir kümbetin varlığını işaret etmektedir. Mezar taşları ise muhtemelen 14. yüzyıla aittir. İncelenen devşirme taşların bir kümbete ait olabileceğinin delili mihrabın doğu tarafındaki duvar üzerinde yer alan kitabede geçen “hazire” kelimesidir. Bu ifade bir mezar-defin alanı (mezarlık) olarak değil de “türbe-kümbet” anlamında bir yapı/mezar anıtı türünü ifade edecek içerikte kullanılmıştır. Çünkü kitabede yazan “eş-şâb”, “es-sa’id”, “el-mahrûm” ve “el-muhtâç” gibi kelime sıralamaları mezar anıtlarında ve şahidelerinde görülebilecek kelimelerdir. Ayrıca yine devşirme malzeme olan Cami Doğu Cephesi 1 No.lu bordür (G. 7a, G. 7b) diziliminin benzerlerine Selçuklu kümbetlerinde rastlandığından bu kitabenin ve bordür taşlarının camiye ait olmadığı, bir kümbetin malzemeleri olabileceği tespiti yapılabilir. Bunun yanı sıra harimde, güney cephede ve medresenin kuzey cephesinde yer alan madalyon süslemeler yine Van Gölü havzasındaki kümbet mimarisindeki geometrik madalyon bezemeleri hatırlattığı için de 1197 tarihli kümbetin mimari plastik parçaları olduğu-

nu düşündürmektedir. Fakat mezar anıtlarıyla ilgili yapılan araştırmalarda bir türbe/kümbet kitabesinde “hazire” kelimesinin kullanıldığına dair bilgi bulunmamaktadır. Bu bakımdan hazire teriminin başka bir yapı türünü ifade etme ihtimali de vardır. Bununla birlikte incelenen mimari plastik taş eserlerin üslup açısından bazı değişiklikler göstermesi, devşirme malzemelerin birden fazla kümbete ya da farklı yapılara da ait olabileceği de ihtimalini de akla getirmektedir.

Medrese doğu duvarındaki kandil motifli mezar taşı ve öğrenci hücrelerinde atkı taşı olarak kullanılan mezar şahidesi varlığı tahmin edilen kümbetin etrafındaki mezar taşları olduğu ya da yakındaki Tarihî Türk mezarlığından getirildiğini düşündürmektedir. Bu mezarlıktaki taşlar 14. yüzyıla tarihlendirildiği için medrese duvarlarındaki mezar taşları da 14. yüzyıla ait olmalıdır.

Caminin doğu cephesinde bu devşirme malzemenin yoğun kullanımı 1197 tarihli kümbetin bu cemaat yer aldığı fikrine yöneltilmektedir. Aslında bu durum bize caminin 14. yüzyıldan önce 12. yüzyılda inşa edilmiş olabileceğini ve caminin yakınına bir kümbet konumlandırıldığını göstermektedir. Muhtemelen depremlerin etkisiyle yapılar zarar görmüş ve yıkılmıştır. Cami onarılırken tekrar kullanılmayacak durumda olan kümbete ait kitabe, mimari parçalar ve plastik süslemeler caminin ayağa kaldırılmasında değerlendirilmiş olmalıdır. İslami döneme ait mezar anıtı parçalarının ibadet yapısında kullanılması bölgedeki mimari kültür geleneğiyle de bağlantılıdır. Ahlatşahlar ve Osmanlı Dönemleri'nde kale surlarında devşirme kitabe ve mezar taşlarının tatbiki ve Hristiyan dinî mimarisinde görülen haçkâr süslemeli mezar taşlarının manastır duvarlarında kullanılması bölgedeki devşirme malzeme geleneğinin sürekliliğini de göstermektedir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Teşekkür: İncelenen kitabenin okunmasında ve tahlilinde yardımcı olan Prof. Dr. Abdülhamit TÜFEKÇİOĞLU'na teşekkür ederim.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Acknowledgement: I am grateful to Prof. Dr. Abdülhamit TÜFEKÇİOĞLU for his help in the reading and analysis of the inscription.

Kaynakça/References

- Ambraseys, Nicholas Neocles ve Caroline F. Finkel. *Türkiye’de ve Komşu Bölgelerde Sismik Etkinlikler Bir Tarihsel İnceleme*. Çev. Müzeyyen Umur Koçak. Ankara: Tübitak Yayınları, 2006.
- Arslan, Celil. “Ahlat Şehri Kent Dokusu ve Eski Eserleri.” *Kare* 5 (2018): 1-21.
- Arslan, Muhammet. “Anadolu Selçuklu Namazgâhları.” *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 68 (2020): 281-311.
- Ayaz Başak, Meltem. “Gevaş Mezartaşları.” Yüksek Lisans tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, 2008.
- Boleken, Zeki. “Anadolu Selçuklu Mimarisinde Devşirme Malzeme Kullanımına Dair Bir Sorun: Aksaray Sultan Han.” *Necdet Sakaoğlu’na Armağan*. Ed. Hayri Fehmi Yılmaz. İstanbul: Kriter Yayınevi, 2022, 459-485.
- Çalış, Ercan. “Türk İslam Mezar Geleneğinde Gevaş Selçuklu Mezarlığı.” *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 62 (2003): 54-73.
- Çevik, Adnan. “Selçuklular Zamanında Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da Hüküm Sürmüş Bir Türkmen Beyliği: Dilmaçoğulları.” *Türklük Araştırmaları Dergisi* 12 (2002): 115-162.
- Demiriz, Yıldız. “Atabey Ertokuş Medresesinde Bizans Devrine Ait Devşirme Malzeme.” *Sanat Tarihi Yıllığı* 4 (1971): 87-100.
- Demiriz, Yıldız. *Osmanlı Mimarisi’nde Süsleme I Erken Devir (1300-1453)*. İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1979.
- Devellioğlu, Ferit. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi, 2004.
- Güneş, Burhanettin. “Van Gölü Havzası Türk Mimarisinde Yazı Sanatı.” Doktora tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, 2003.
- Hakan, Özlem. “Gevaş’ta Bulunan Kültür Varlıkları Üzerine Bir Değerlendirme.” Yüksek Lisans tezi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, 2019.
- Kılıç, Sinan ve Mehmet Kulaz. “Bitlis-Eski Ahlat Şehri Kalesi Kazıları 2019-2022.” *Uluslararası Tarih, Kültür, Dil ve Sanat Bağlamında Bitlis Sempozyumu*. Bitlis: Bitlis Eren Üniversitesi, 2023, 987-999. Erişim 16 Mart 2024. <https://heyzine.com/flip-book/99e95b058d.html#page/3> .
- Koç, Sabahattin. “Çakırbey Fayı’nın Kinematik Analizi (Van Gölü Kuzeydoğusu).” Yüksek Lisans tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, 2017.
- Lynch, Harry Finnis Blossie. *Armenia Travels And Studies II*. Londra: Longmans, Green, And Co., 1901.
- Mangaltepe, İsmail. “XIX. Yüzyıl Fransız Seyyahlarına Göre Van.” Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi, 2005.
- Öney, Gönül. “Anadolu Selçuk Mimarisinde Antik Devir Malzemesi.” *Anadolu* 12 (1968): 17-26.
- Redford, Scott. “The Seljuqs of Rum and The Antique.” *Muqarnas* 10 (1993): 148-156.
- Redford, Scott. “Anadolu Selçukluları ve Antik Çağ.” Çev. Ali Ova. *Cogito* 29 (2001): 48-59.
- Sözen, Metin ve Uğur Tanyeli. *Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1996.
- Sümer, Faruk. *Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu’da Türk Beylikleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2015.
- Şaman Doğan, Nermin. “İsparta ve Çevresindeki Selçuklu-Beylikler Dönemi Yapılarında Devşirme Malzeme Kullanımı.” *Vakıflar Dergisi* 26 (1997): 347-354.
- Şaman Doğan, Nermin ve Turgay Yazar. “Ortaçağ Anadolu Türk Mimarisinde Devşirme Malzeme Kullanımı.” *Edebiyat Fakültesi Dergisi* 24/1 (2007): 209-230.

- Şeref Han. *Şerefname*. Çev. Mehmet Emin Bozarslan. İstanbul: Ant Yayınları, 1971.
- Tanyeli, Uğur ve Gülsün Tanyeli. "Osmanlı Mimarlığında Devşirme Malzeme Kullanımı (16.-18. Yüzyıl)." *Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi* 2/4 (1989): 23-31.
- T.C. Vakıflar Genel Müdürlüğü Abide ve Yapı İşleri Dairesi. *1971 yılı Eski Eser Onarım Dosyaları Hakkında Rapor*. Ankara: 8 Mart 1971.
- Top, Mehmet, Sinan Kılıç ve Yalçın Karaca. "Ortaçağ ve Sonrası." *Van 2006 Kültür ve Turizm Envanteri I Tarihsel Değerler*. Ed. Sinan Kılıç. İstanbul: Van Valiliği İl Kütür Turizm Müdürlüğü, 2006, 171-348.
- Top, Mehmet. "Gevaş İzzettin Şir Camii." *Dünyada Van* 20 (1999): 18-21.
- Tunçer, Orhan Cezmi. "Bitlis-Ahlat, Hasan Padişah Kümbeti Onarımı." *Rölöve ve Restorasyon Dergisi* 1/1 (1974): 47-68.
- Tunçer, Orhan Cezmi. *Anadolu Kümbetleri -I- Selçuklu Dönemi*. Ankara: Güven Matbaası, 1986.
- Turan, Osman. *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*. İstanbul: Ötügen Yayınları, 2013.
- Tüfekçioğlu, Abdülhamit. "Kitabeler Işığında Mezar Anıtları Terminolojisi." 21. Uluslararası Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu'nda sunulan bildiri, Antalya, 25-27 Ekim 2017.
- Uluçam, Abdüsselam. *Ortaçağ ve Sonrasında Van Gölü Çevresi Mimarlığı I Van*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2000.
- Ünal, Rahmi Hüseyin. "Gevaş İzzeddin Şir Camii'ne İlişkin Gözlemler." *Van Gölü Çevresi Kültür Varlıkları Sempozyumu Bildirileri*. Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Yayınları, 1996, 42-54.
- Yalman, Suzan. "Antikiteyi Onarmak: Okunabilirlik ve Konya'da Selçuklu Devşirme Malzemelerini Okumak." *Devşirme Malzemenin Yeniden Doğuşu*. İstanbul: Anamed, 2018, 217-239.
- Yelen, Resul. "Gevaş'ta Selçuklu Çağı'na Ait Kayıp Kümbet'in İzleri." 27. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu'nda sunulan bildiri, Samsun, 25-28 Ekim 2023.
- Yelen, Resul. "Van'da Ortaçağ ve Sonrasına Ait Taş Mimaride Polikromi." *Sanat ve Kültür Tarihi Araştırmaları*. Ed. Ercan Çalış ve Resul Yelen. İstanbul: Hiperyayın, 2020, 345-384.
- Yıldız, Emel. "Van'daki Manastır Yapılarında Devşirme Malzeme Kullanımında Haç İşlemeli Taş (Haçkar) Örnekler." *International Social Sciences Studies Journal* 7/86 (2021): 3355-3372.

